

DOI: 10.15407/kraieznastvo2021.03-04.018

УДК 94:908](477-25)''193/196'':929 Малакови

Сергій Таранець (м. Київ)

доктор історичних наук,

старший науковий співробітник Інституту української археографії

та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

E-mail: trimonastyrje@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7516-098X>

Києвознавці Малакови: до історії благодійної, наукової та культурно-просвітницької діяльності родини

У статті розглянуто благодійну, наукову та культурно-просвітницьку діяльність українських краєзнавців та києвознавців Малакових. Звернено увагу на засновника родини Дмитра Тарасовича, який прибув на Поділля з Муромського повіту Володимирської губернії та історію сім'ї в цілому, включаючи їхнє життя в с. Малакіщина, Одесі та Києві. Особлива увага приділяється діяльності Дмитра Васильовича Малакова та його дружини Ірини Магомедівни, які стали справжніми меценатами Відділу образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та Музею історії та культури старообрядства України. Дмитро Васильович став автором багатьох ґрунтовних історичних, краєзнавчих, мистецтвознавчих досліджень, загалом написав, упорядкував та видав близько 50 монографій, путівників, альбомів та спогадів, пов'язаних з діяльністю таких видатних українських архітекторів як В.В. Городецький, С.В. Григор'єв, В.О. Осьмак, В.А. Безсмертний, М.О. Шехонін, окремо акцентував увагу на дослідженні прибуткових будинків та особняків м. Києва, його історичних районів. Одним з основних культурно-просвітницьких напрямків родини Малакових було Поділля – батьківщина дідів-прадідів. Не випадково Дмитро Васильович та його рідний брат Георгій Васильович не лише часто мандрували теренами Вінницької та Хмельницької областей, але й виконували свої численні малюнки, описували маршрути майбутніх подорожей тощо. Увагу науковців привертають підготовлені Д.В. Малаковим альбоми світлин, які розкривають повсякдення м. Києва наприкінці 30-х рр., у 40–60-ті рр. ХХ ст. Спираючись на родинні архівні документи, наукові публікації та спогади учасників бойових дій, окрему увагу Д. В. Малаков приділяв дослідженню історії м. Києва у роки Другої світової війни. Дмитро Васильович був носієм історичної пам'яті, з неабияким відчуттям гідності й шани ставився до видатних та пересічних киян, що своєю працею створили одне з найкращих міст Європи.

Ключові слова: Київ, Поділля, українське краєзнавство, києвознавство, родина Малакових.

Serhii Taranets (Kyiv)

Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher

M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source

Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

E-mail: trimonastyrje@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7516-098X>

Kyiv scholars Malakovs: on the history of charity, scientific and cultural-educational activities of the family

The article focuses on the charity, scientific and cultural-educational activities of the Ukrainian local historians and Kyiv scholars Malakovs. Described are the life and works of the founder of the family Dmytro Tarasovych Malakov, who came to Podillya from Murom district of Volodymyr province, and the history of the family as a whole, including their life in Malakishchyna, Odessa and Kyiv. Particular attention is paid to the activities of Dmitry Malakov and his wife Irina Magomedovna, who became real patrons of the Department of Fine Arts of the V. I. Vernadsky National Library of the Ukraine and the Museum of

History and Culture of Old Believers of the Ukraine. Dmytro Vasyliovych authored many thorough articles on history and local lore, performed art studies, wrote, edited and published about 50 monographs, guides, albums and memoirs related to the activities of such prominent Ukrainian architects as V. V. Gorodetsky, S. V. Grigor, V. O. Osmak, V. A. Bezsmertny, M. O. Shekhonin, and especially focused on the study of apartment buildings and mansions in the historical districts of Kyiv. One of the main cultural and educational areas of special interest for the Malakov family was Podillya – the homeland of their great-grandparents. It is no coincidence that Dmytro Vasyliovych and his brother Georgiy Vasyliovych not only often traveled through Vinnytsia and Khmelnytsky regions, but also made their numerous drawings, described the routes of future travels, and so on. Much attention has been drawn by the photoalbums prepared by D.V. Malakov, which reveal the everyday life of Kyiv in the late 1930s, in the 1940s and 1960s. Relying on archival family documents, scientific publications and memoirs of the participants, D.V. Malakov paid special attention to the study of the history of Kyiv during the Second World War. Dmytro Vasyliovych was a bearer of historical memory that with a great sense of dignity and honor equally treated prominent and ordinary inhabitants of Kyiv, who with their persistent work created one of the most prominent cities in Europe.

Key words: Kyiv, Podillya, Ukrainian local lore, Kyiv local lore, Malakov family.

Український краєзнавець та києвознавець, член Національної спілки краєзнавців України Дмитро Васильович Малаков (1937–2019) народився 13 жовтня 1937 р. у м. Києві в родині службовців Василя Федоровича (1902–1988) та Євгенії Костянтинівни Малакових (1908–1994). Мало хто знає, але в 1922 р. його батько Федір Іванович переїхав у своє родинне село з Одеси в с. Малаківщину Летичівського повіту Подільської губернії. З цього села походили усі Малакови, і в честь них ціле село отримало власну назву. Під час громадянської війни Василь Федорович разом з «союзниками» охочий був емігрувати з Одеси у Румунію, але потрапив у полон до командира кавалерійського корпусу Г. І. Котовського і в товарному вагоні полонених його повертали до Одеси, проте по дорозі він утік.

З розповідей дружини Дмитра Васильовича Ірини Магомедівни відомо, що ще дід

Дмитра Васильовича – Федір Іванович, поїхав до Одеси разом зі своїм братом, де в Книжковому провулку придбали два будинки. Це були прибуткові будинки, які радянська влада експропріювала. Під час Першої світової війни Федір Іванович працював на Одеському військовому заводі, виготовляв корпуси для снарядів. У діда була велика сім'я. В Одесі у нього народилося шестеро дітей (крім Василя, були Катерина, Федір, Михайло, Іван та Марія). Незважаючи на те, що Малакови народилися в безпопівській старообрядській родині, уже дід Дмитра Васильовича – Федір Іванович не був релігійною людиною, але до старої віри ставився шанобливо. У Малаковщині прадід Іван Дмитрович володів 109 десятинами землі, був духовним наставником, опікував молитовний будинок, який розміщувався прямо в їхній хаті¹.

Малаков Дмитро

Малакова Ірина

Малаков Георгій

¹ АМІКС України. Спогади І. М. Малакової. Експедиція 15 листопада 2020 р.

Предок Івана Дмитровича – Дмитро Тарасович прибув на Поділля з Муромського повіту Володимирської губернії. Він працював у графині Н.В. Толстої. Дмитро Тарасович хоч і був кріпаком, але займав посаду керуючого помістям. Графиня благоволила управителю і його родині, цінувала його за чесність та правдивість. Однак коли до місцевого начальства дійшло, що Малаков у молитвах «Спаси, Господи, люди твоя...» опускає ім'я царя і членів імператорського двору, аби уникнути покарання вона змушена була переселити сім'ю на Поділля, давши їй при цьому вільну. Так в Подільській губернії було засноване с. Малаківщина. Дмитро Тарасович продовжував триматися старої віри, хрестився двома перстами, у молитвах поклонявся іконам старого зразка².

У 20-ті рр. ХХ ст. Федір Іванович, разом з родиною, повернувся з Одеси в Малаківщину. Деякий час один з його синів Василь працював сільським учителем, потім переїхав до м. Єлисаветграда, згодом служив у Червоній Армії. Василь Федорович був ад'ютантом у командира стрілецького полку, а у роки Другої світової війни командує танковою армією С.І. Богданова. За бойові заслуги В.Ф. Малаков удостоєний орденів Вітчизняної війни та Червоної Зірки. У 1945 р. демобілізований з лав Червоної Армії³.

Після війни Василь Федорович перевіз до Києва матір і сестер. Згодом він поступив до Київського політехнічного інституту, але на 3-му курсі його виключили з інституту за «непролетарське походження»⁴. У Києві він працював журналістом у газеті «Гудок», у свій час особисто брав інтерв'ю у члена політбюро ЦК ВКП(б) України П.П. Постишева. Василь Федорович написав спогади про громадянську війну та утвердження радянської влади на Поділлі у 1916–1922 рр.⁵

Якщо Василь Федорович майже усе життя займався літературною роботою та журналістикою, то його син Дмитро Васильович своє життя присвятив інженерній справі, дослідженню й популяризації історії Києва зокрема та історії української культури в цілому. У 1960 р. він закін-

чив Київський інженерно-будівельний інститут, працював інженером, а з 1992 р. – в Музеї історії м. Києва, тривалий час був заступником директора з наукової роботи цієї установи.

Д.В. Малаков став справжнім меценатом Відділу образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, постійно дбав про поповнення й збагачення її фондів. У 1996 р. він передав НБУВ безцінну колекцію графічних творів свого старшого брата, одного з найкращих українських майстрів ліногравюри другої половини ХХ ст. Георгія Васильовича Малакова (1928–1979). На матеріалах цієї унікальної колекції науковим співробітником Відділу образотворчих мистецтв Н.Ю. Белічко був виданий науковий каталог колекції, який окрім всього іншого містить надзвичайно цікаві спогади друзів і колег Г.В. Малакова. До Відділу образотворчих мистецтв Дмитро Васильович передав також колекцію сірникових етикеток, яку все життя збирав його батько – Василь Федорович, й аналогів якій на сьогодні в Україні немає. Крім того, Інституту рукописів було передано п'єси В.Ф. Малакова та добірку листів Г.В. Малакова від його шанувальників⁶.

Благодійністю відзначилася й дружина Дмитра Васильовича, українська архітекторка-реставраторка, член Національної спілки архітекторів України Ірина Магомедівна Малакова. У 1962 р. вона закінчила Київський інженерно-будівельний інститут, працювала архітектором в Державному інституті проектування міст, Київському зональному науково-дослідному і проектному інституті експериментального проектування, Південному державному проектному інституті трубопроводів, з 1972 року – в проектних відділах Українського державного науково-дослідного проектного інституту. Завдяки старанням Ірини Магомедівни своє друге життя побачили десятки відомих архітектурних пам'яток як у Києві так і за його межами. Ірина Магомедівна брала участь у підготовці проекту стародавньої будівлі трапезної теплої палати Софії, Воскресенської церкви, дзвіниці та церкви Миколи Набережного, Покровської церкви

² АМІКС України. Спогади І. М. Малакової. Експедиція 15 листопада 2020 р.

³ Там само.

⁴ Малакова І.М. Тысяча лет от предков до потомков. – Киев, 2018. – С. 234.

⁵ АМІКС України. Спогади І. М. Малакової. Експедиція 15 листопада 2020 р.

⁶ Дмитро Васильович Малаков // URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/179#:~:text=>

з дзвіницею на Подолі, Троїцької церкви Іонівського монастиря, далеких і ближніх печер Києво-Печерської Успенської Лаври, її інших будівель; розробляла проекти меморіальних дошок президентам Національної академії наук України, розміщених по вулиці Володимирській, підготувала проекти реставрації будинку Національного банку України по вулиці Інститутській, Маріїнського палацу, Музею мистецтв ім. Б. і В. Ханенків, архітектурних пам'яток Національного заповідника «Софія Київська», Будинку-музею М. Булгакова на Андріївському узвозі, Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка.

Любов до Поділля проявилася не лише у творчості Дмитра Васильовича, але й Ірини Магомедівни, яка брала участь у проектуванні реставрації обласного музичного драматичного театру ім. М.К. Садовського у м. Вінниці, палацу Можайських в с. Вороновиця та Спасо-Преображенської церкви в с. Поличинці Вінницької області, залізничних вокзалів на станції Жмеринка, Могилів-Подільський, Козятин.

У 2020 та 2021 рр. Ірина Магомедівна передала нашому Музею понад 10 литих ікон XIX – початку XX ст., які походять з молитовні с. Малаківщина Летишівського повіту Подільської губернії. Серед них слід назвати образ Ангела Хранителя з соловецькими чудотворцями Зосимою та Савітієм початку XX ст., образ «Не рыдай мене мати» першої половини XIX ст., Святої Трійці початку XX ст., ікону Неопалимої купини першої половини XIX ст., Воскресіння Христового початку XX ст., Успіння Пресвятої Богородиці другої половини XIX ст., «Исус Христос благое молчание со святыми» кінця XIX ст., Пресвятої Богородиці з Ісусом Христом та святыми кінця XIX ст., Успіння Пресвятої Богородиці другої половини XIX ст., Хрестарозп'яття початку XX ст. та ін.⁷

З початку 1970-х рр. Дмитро Васильович Малаков активно виступає як автор багатьох надзвичайно цікавих публікацій та ґрунтовних іс-

торичних, краєзнавчих, мистецтвознавчих досліджень. Загалом він є автором та упорядником близько 50 монографій, путівників, альбомів, спогадів тощо. В своїх монографічних дослідженнях основну увагу він приділяв висвітленню діяльності таких видатних українських архітекторів як В. В. Городецький, С.В. Григор'єв, В.О. Осьмак, В.А. Безсмертний, М.О. Шехонін. Києвознавець окремо акцентував увагу на прибуткових будинках та особняках м. Києва.

В 2008 р. Д.В. Малаков видав альбом, присвячений спадщині геніального архітектура початку XX ст. Владислава Владиславовича Городецького, який працюючи із різними історичними стилями встиг істотно змінити архітектурний вигляд м. Києва. Дмитро Васильович вперше не лише описав, але й проаналізував художній метод В.В. Городецького. У 2008 р. ця книга не залишилася не поміченою. На IV Київській Міжнародній виставці-ярмарку альбом отримав диплом 1-го ступеня Національного конкурсу «Краща книга України» у номінації «Арт-книжка»⁸.

Загалом києвознавство було магістральною темою Дмитра Васильовича. Києву він присвятив десятки своїх досліджень, серед них «13 київських зустрічей із Городецьким», «Між Бульваром і Кудрявцем», «Мала і Велика Житомирські», «Попід валом «міста Ярослава»», «Від «міста Ярослава» до Либеді», «Від Кудрявця до Лук'янівки», «Лук'янівка. Татарка», «Прорізна. Ярославів Вал»⁹. Привертають увагу підготовлені ним альбоми світлин, які розкривають життя міста наприкінці 30-х рр., у 40–60-ті рр. XX ст. Як живий носій історичної пам'яті, з неабияким відчуттям гідності й шани до видатних персон та пересічних киян, що своєю працею творили одне з найкращих міст Європи, сучасний Київ, в текстах цих книг автор зумів передати неповторну атмосферу повсякденного міського життя. В історії Києва радянська епоха була надзвичайно важливою, оскільки серед інтелігенції, в міському мистецькому середовищі тоді стверджувався дух свободи та демократії¹⁰.

⁷ АМІКС України. Журнал реєстрації експонатів. №№ ІІ-8–ІІ-20.

⁸ Див.: Малаков Д. Городецький. Виклик будівничого. – Київ, 2008. – 176 с.

⁹ Див.: Малаков Д. Між Бульваром і Кудрявцем. – Київ, 2015. – 80 с.; Його ж. Мала і Велика Житомирські. – Київ, 2017. – 88 с.; Його ж. Попід валом «міста Ярослава». Київ, 2019. 96 с.; Його ж. Від «міста Ярослава» до Либеді. – Київ, 2017. – 72 с.; Його ж. Від Кудрявця до Лук'янівки. – Київ, 2015. – 80 с.; Його ж. Лук'янівка. Татарка. – Київ, 2017. – 80 с.; Його ж. Прорізна. Ярославів Вал. – Київ, 2010. – 295 с.

¹⁰ Див.: Малаков Д. Київ. 1939–1945. Фотоальбом. – Київ, 2005. – 464 с.; Його ж. У Києві 50-х. Київ, 2011. 288 с.; Малаков Д., Малакова І. У Києві 60-х. – Київ, 2020. – 312 с.

На дослідницький напрямок Д.В. Малакова надзвичайно сильно вплинуло Поділля – батьківщина його дідів-прадідів. Не випадково Дмитро Васильович та його рідний брат Георгій Васильович не лише часто мандрували теренами Вінницької та Хмельницької областей, але й виконували свої численні малюнки, описували маршрути майбутніх подорожей для всіх охочих.

В 1982 р. в Москві побачив світ один з перших путівників Д.В. Малакова «По Брацлавщині», в якому автор знайомив читачів з історичною та культурною спадщиною Брацлавщини, розповідав про старий Кучманський шлях, українські поселення над Дністром, опублікував багато фотографій, що стосувалися цього регіону. У дослідницькій роботі Дмитра Васильовича його й далі вабила історична батьківщина, тому закономірно у 2009 р. у Києві побачив світ путівник «29 зупинок від Хмільника до Хмельницького», в якому автор знайомить читачів з історією подільського краю¹¹. Окремо брати Малакови приділяють увагу історії та культурі м. Немирова. Якщо Георгій віртуозно та блискуче виконував гравюри, то Дмитро у книзі «Немирів у малюнках Георгія Малакова» не менш блискуче розповідав про творчість свого брата присвячену цьому місту¹². У книзі «Минувшина Немирова» Д. В. Малаков знайомить українських поціновувачів історії рідного краю з історичним минулим старовинного Немирова, в якому не лише творили цікаві історичні постаті, але й залишилися чисельні архітектурні пам'ятки.

Спираючись на родинні архівні документи, наукові публікації та спогади учасників бойових дій, окрему увагу Д.В. Малаков приділяє дослідженню історії м. Києва у роки Другої світової війни. У книзі «Долі киян (1941–1943 рр.)», він розповідає про долі киян у роки нацистської окупації Києва, а також після визволення столиці України від німецько-фашистських загарбників. Особливу увагу автор приділяє подіям, пов'язаних з пожежею у 1941 р. на Хрещатику,

загибеллю містян під час бомбардування авіацією Червоної Армії Київського залізничного вузла у 1943-му, розповідає про мистецьке життя Києва у 1941–1943 рр. та тих киян, яким довелося стати оstarбайтерами¹³.

У фотоальбому «Київ. 1939–1945 рр.» Дмитро Малаков з наукової точки зору висвітлює період окупації Києва нацистами під час Другої світової війни. На основі унікальних світлин автор, який багато років займався реконструкцією київської трагедії 1941–1943 рр., подав одну з найповніших картин розвитку тогочасних подій¹⁴.

Видана в 2009 р. у Києві книжка «Ніби й не було війни...» без ідеологічних кліше й педальованої риторики змінює уявлення про столицю України часів нацистської окупації, розповідає про стосунки людей, які пережили той час і ті обставини. Д.В. Малаков публікує численні світлинки невідомого угорського фотографа, котрі той виконав у 1943 р. на Трухановому острові, який не мав жодних ідеологічних настанов, а просто знімав життя, фіксуючи веселу компанію окупантів і колаборантів, що складалася з тих, хто «прийшов» у це місто і жив тут «до приходу»¹⁵.

У 2010 р. Дмитро Васильович уклав збірку «Кияни. Війна. Німці», до якої увійшла відома книга «Оті два роки... у Києві при німцях» і котра набула надзвичайної популярності та викликала широкий розголос у світі, а також його нова праця, в якій він продовжив опис життя киян після визволення міста від гітлерівської окупації. Книгу проілюстровано чисельними малюнками, зробленими з натури братом автора Георгієм Малаковим¹⁶.

На матеріалах сімейного архіву Дмитро Васильович розповів про повоєнні роки, які допомогли читачам поринути в українське повоєння, відчутти себе співпричетними не лише до знакових державних подій, але й долучитися до повсякденного побуту конкретної родини, життя якої мало чим відрізнялося від тогочасного українського суспільства в цілому¹⁷.

¹¹ Див.: Малаков Д. 29 зупинок від Хмільника до Хмельницького. – Київ, 2009. – 120 с.

¹² Див.: Малаков Д. Немирів у малюнках Георгія Малакова. – Київ, 2008. – 112 с.

¹³ Див.: Малаков Д. Долі киян (1941–1943 рр.). – Київ, 2017. – 288 с.

¹⁴ Див.: Малаков Д. Київ. 1939–1945. Фотоальбом. – Київ, 2005. – 464 с.

¹⁵ Див.: Малаков Д. Ніби й не було війни... – Київ, 2009. – 112 с.

¹⁶ Див.: Малаков Д. Кияни. Війна. Німці. – Київ, 2010. – 364 с.

¹⁷ Див.: Малаков Д. Повоєння. Спогади киянина. – Київ, 2013. – 304 с.

Отже, у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. в історії та культурі м. Києва та Поділля родина Малакових зайняла помітне наукове та культурно-просвітницьке місце, зробивши істотний вклад у таке рідке для цього часу безкорисне благодійництво, передавши науково-дослідним установам України значні культурні надбання свого роду. За багаторічну та надзвичайно про-

дуктивну працю у 1974 р. Г.В. Малаков був удостоєний звання заслуженого художника Української РСР, у 2012 р. Д.В. Малаков – Премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України, у 2019 р. за збереження історичної пам'яті І.М. Малакова – Премії імені Леся Танюка.

Reference

1. Malakov, D. (2009) *As if there had never been a war...* Kyiv. [in Ukrainian].
2. Malakov, D. (2015) *Between the Boulevard and Kudryavets*. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Malakov, D. (2015). *From Kudryavets to Lukyanovka*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Malakov, D. (2017) *From the «city of Yaroslav» to Lybedi*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Malakov, D. (2018). *Gorodetsky. Call the builder*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Malakov, D. (2011). *In Kyiv of the 50s*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Malakov, D. (2010) *Kyiv residents. War. The Germans*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Malakov, D. (2017). *Lukyanovka. Tatar woman*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Malakov, D. (2008). *Nemirov in drawings by Georgy Malakov*. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Malakov, D. (2013). *Povenennya. Memories of a resident of Kyiv*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Malakov, D. (2010). *Slotted. Yaroslavov Val*. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Malakov, D. (2017). *Small and large Zhytomyr*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Malakov, D. (2017). *The fate of Kievans (1941–1943)*. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Malakov, D. (2019). *Under the rampart of the «city of Yaroslav»*. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Malakov, D., Malakova I. (2020). *In Kyiv of the 60-s*. Kyiv. [in Ukrainian].
16. Malakova, I.M. (2020). *Thousands of years from ancestors to descendants*. Kyiv. [in Russian].

УДК 94(477)(092)Савченко

Олег Бажан (м. Київ)

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу історії державного терору
радянської доби Інституту історії України
НАН України

E-mail: bazhancio@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-4512>

Мандрівник у часі (до 60-річчя від дня народження Віктора Анатолійовича Савченка)

Висвітлюються основні складові науково-краєзнавчої, освітнянської та громадської діяльності відомого українського історика, доктора історичних наук, професора кафедри історії України Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського Савченка Віктора Анатолійовича в 1988-2021 роках.

Ключові слова: Національна спілка краєзнавців України, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, анархістський рух, махновський рух, Савченко Віктор Анатолійович.